

Najmiddinova Sarvara Samariddinovna.

Azizbek Haydarov.

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining Farg'ona

Mintaqaviy filiali

najimiddinovasarvara@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada, Xorazm an'anaviy musiqasi va Xorazm maqomchilik san'ati haqida ma'lumotlar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** maqom, san'at, musiqa, panjgoh, tanimaqom, Xorazm.*

Ma'lumki, Xorazmning musiqa namunalari o'zining tarixiyliigi va jozibaligi bilan ajralib turadi. Tarixga nazar solsak, Xorazm maqomlari 18-asrdan boshlan shakllanib borgan. Bugungi kunga kelib esa yuksak darajaga erishgan.

"Xorazm maqomlari" turkumi Rost, Buzruk, Navo, Dugoh, Se-goh, Iroq va Panjgoh maqomlaridan iborat bo lib, har bir maqom o'z navbatida "Shashmaqom"ga o'shsh ikki bo'limdan iborat:

cholg'u bo'limi - Chertim yo li yoki Mansur; ashula bo'limi - Ay-tim yo'li yoki Manzum deb ataladi. Xorazm maqomlari "Shash-maqom" kabi ustoz-bastakolar mahsulidir. Xorazmlik mashhur bastakorlar Niyozjon Xo'ja, Feruz, Komil, Muhammadrasul Mir-Zo, Matyoqub Xarratov va boshgalar maqomlarga yangi cholg'u qismlar bastalab, ularni shaklan va mazmunan boyitdilar. Kuy tuzilishi, lad asoslari saqlangan holda maqomlar Xorazmga xos musiqiy uslublarda ijro etilib kelingan. Buxoro maqomlari bilan qiyoslaganda Xorazm maqomlarida ba'zan ashula yo llarining doira usullari, kuy yo llari ixchamlashtirilib olingan va biroz usul sur'ati tezlashtirilgan yoki soddalashtirilgan. Xorazm maqomlaridagi kuy yoki ashula yo'llarida namunalar eng katta o'zgarishlarga uchragan, "ularning o'riga bastakorlar ijod etgan yangi avlar ham kiritiladi". Xorazm maqomlarining chertim yoli tarkibiga Tanimaqom (tasnif vazifasini bajaruvchi), Tarje', Gardun,

Muhammas, Saqil qismlaridan tashqari Peshrav va Ufar qismlari kirgan. Xorazmga xos bolgan cholg'u asarlar - Sayri Gulshan, Zarbul futh, Fohitiy zarb (Potixa zarb), Xafif ham ayrim maqomlar tarkibiga kirgan. Doira usullari sodda va yengil, ijro jarayonida o'zgarishlar kiritilishi mumkin.¹

Xorazm maqomlarini notalashtirishga qator musiqashunos olimlar qo'ldirishgan. Mulla Bekjon bilan mashhur musiqashunos Matyusuf Devon 1925 yilda Moskvada chop etilgan «Xorazm musiqiy tarixchasi» asarida Xorazm maqomlarining tuzilishi, shakllari, ijro yo'llari haqida ma'lumotlar berishgan va ayrim nota ko'rinishlari bilan to'ldirishgan. Xorazm maqomlari bilan taniqli musiqashunos E.E. Romanovskaya ham shug'ullangan bo'lib, shunday yozadi:

«So'nggi xonlar davrida (XIX asr) Xivada ijro etib kelingan maqomlar ham 1934 yilda O'zbekiston san'atshunoslik ilmiy tekshirish instituti ekspeditsiyasi yozib olgan maqomlar aslida Buxoro maqomlaridir. Bu maqomlarni bundan taxminan 130 yil burun Niyozxo'ja degan sozanda, mashshoq Buxorodan Xivaga olib kelgan».

Bu haqda qanday fikrlar aytilmasin, baribir, Xorazm maqomlari ijrosida alohida uslub va shakllarga ega bo'lgan, usul va ritmi jihatidan «Shashmaqom»dan farq qiladigan alohida ijro maktabini kuzatamiz. O'z davrida Xorazm ijrochilik maktabining buyuk namoyondalari etishib chiqdilar. Muhammad Yoqub devon, Bobo bulomon, Komil Xorazmiy, Muhammad Yusuf Bayoniy, Qurji ota, Polli do'zchi, Muhammad Rasul Mirzo, Xudoybergan Muhrkan, Muhammad Yusuf Devon-Chokar, Matpano Xudoyberganov, Madrahim Sheroziy, Xojixon Boltaev, Komiljon Otaniyozov singari ulug' san'atkorlar shular jumlasidandir.

Xorazm maqomlarini Matpano ota, Madrahim Sheroziy, Xojixon Boltaev, Komiljon Otaniyozov va boshqa ustozlardan o'rganib notaga olgan, uni avval bir jild, keyin 1980 yilda uch jildlik etib chop qildirgan, yana bir ulkan bastakor Matniyoz Yusupovdir (1925-1992).

Xorazm maqomlari quyidagi tartibda keladi: Rost, Buzruk, Navo, Dugoh,

---

¹ Madrimov B. X. O'zbek musiqa tarixi. Toshkent-2018. 55-bet

Segoh, Iroq, Panjgoh. Xorazm maqomlarining bevosita tuzilishi va ijroviy xususiyatlariga kelsak, avvalda Shashmaqom yo'llarining aytim bo'limidagi sho'hbalar saqlab qolingan. Lekin keyinchalik Xorazm ijrochilik maktabining tez rivojlanishi natijasida ashula yo'llarida juda ko'p o'zgaruvchanlikni kuzatamiz.

Ba'zi sho'hbalarning nomlanishida ham ijro xususiyatlarida ham o'zgaruvchanlik mavjud. Masalan, tarona qismlari «Rost» maqomida, «Suvora», «Naqsh», «Faryod»; «Buzruk»da esa «Sayri gulshan», «Navo»da - «Suvora», «Faryod», «Naqsh»; «Dugoh»da - «Suvora»; «Segoh»da - «Naqsh» va «Muqaddima» deb nomlanadi. Aytim bo'limlarining bosh sho'hbasi bo'lgan Sarahborlar Xorazmda maqomlar nomi bilan - Maqomi Rost, Maqomi Buzruk, Maqomi Navo, Maqomi Segoh, Maqomi Dugoh deb nomlanadi. Shunday holat - chertim bo'limlarida ham kuzatiladi.

Xorazm maqomlaridagi aytim va chertim bo'limlarining boshlanish qismidagi bir xillik bunga sababdir. Xorazm maqomlarida Sarahborlarning ba'zi taronalari terma holda, avj qo'shilib, yirik shakldagi ashulaga aylantirilgan. «Sarahbori Rost»da uchta tarona mavjud bo'lib, «Tarona», «Suvora», «Naqsh» deb nomlanadi.

Sarahborlar taronalari bilan aytilganidan so'ng, talqin sho'hbalariga o'tiladi. Ular Talqini Rost, Talqini Buzruk, Talqini Navo, Talqini Segoh deb nomlanadi. Xorazm maqomlarida o'n beshta nasr yo'llari mavjud bo'lib, «Xorazm maqomlari» kitobida sakkizta nasr sho'hbali beriladi. Ular «Rost» maqomida «Navro'zi sabo», «Buzruk»da Nasrullovi, Navoda - Faryod va Orazi Navo, Dugohda Chorgoh va Bayot, Segohda - Sabo, Navro'zi Xoro, Nasri Ajam deb nomlanadi.

Xorazmda keng tarqalgan aytim ijrolaridan biri Suvora yo'llaridir. Suvora iborasi tojikcha otliq, chavandoz ma'nolarini bildiradi. Suvoralar shakl jihatdan maqom sho'hbali kabi yirikdir va usullari Soqiynoma yoki Ufar doyra usullarida bo'ladi. Hozirda Suvora yo'llarining turli namunalari keng tarqalgan. Birinchi asosiy Katta Suvora «Ona Suvora» deyiladi yoki «O'zbek Suvorasi» deyiladi. Ba'zida «Tojik Suvorasi» deb ataladi. Asosiy suvoralar quyidagilardan iborat.

1. Ona Suvora (katta Suvora).

2. Chapandozi Suvora.
3. Yakparda Suvora.
4. Kajhang Suvora.
5. Qo'shparda Suvora.
6. Besh parda Suvora.
7. Kalta Suvora.²

Xulosa qilib aytganda, Xorazmning an'anaviy musiqasi, Shashmaqom Xorazm ijrochilik maktabiga uchun ilmiy xazina hisoblanadi. Shuningdek, yurtimizning madaniyatini ham ajralmas bo'lagidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Madrimov B. X. O'zbek musiqa tarixi. Toshkent-2018.
2. Иброхимов О. Макам и космос. —Ташкент: Санъат, 2010.
3. Иброхимов О. Фергана-Ташкентские маками. -Ташкент: Медиа Ланд, 2006, 175 с.
4. Ibrohimov O. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism (metodik tavsiyalar) -Toshkent: O'ZR XT o'quv metodik markazi, 1994, 62-b.
5. Ibrohimov O. Maqom va makon. -Toshkent: Movarounnahr, 1996, 96-b.
6. История узбекской советской музыки. Вип. 1. -Ташкент: изд. им. Г.Гуляма, 1972, 210 с.

---

² Xorazmiy.uz